

Правосъдие, съобразено с интересите на детето — гледните точки и опитът на децата и специалистите

Обобщено изложение

Хартата на основните права на Европейския съюз определя права, които са от особено значение за правата на децата в съдебното производство. Най-важните са човешкото достойнство (член 1); забраната на изтезанията и на нечовешкото или унижителното отношение или наказание (член 4); правото на свобода и сигурност (член 6); зачитането на личния и семейния живот (член 7); защитата на личните данни (член 8); недискриминация (член 21); правата на детето (член 24) и правото на ефективни правни средства за защита и на справедлив съдебен процес (член 47).

Ефективното участие на децата в съдебното производство е жизненоважно за по-доброто функциониране на правосъдието. Инструментите на европейското и международното право относно правата на човека признават значението на участието на децата. Те задължават държавите — членки на Европейския съюз (ЕС), да гарантират, че висшите интереси на децата имат първостепенно значение при всички действия, които ги засягат. Въпреки това третирането на децата в съдебните системи в целия ЕС продължава да буди опасения.

Европейската комисия подкрепи по няколко начина усилията за постигане на правосъдие, съобразено по-добре с интересите на детето. Тя отдаде приоритет на правосъдието, съобразено с интересите на детето, в своята Програма на ЕС за правата на детето (2011—2014 г.), като очерта различни предложения за укрепване на съответни процесуални гаранции, извърши целенасочено изследване на законодателството

и политиката в ЕС-28 и подкрепи усилията на държавите — членки на ЕС, за подобряване на закрилата. Като последващо действие по доклада от 2015 г. на Агенцията на Европейския съюз за основните права (FRA) относно правосъдието, съобразено с интересите на детето, Комисията издаде *policy brief on children's involvement in criminal, civil and administrative judicial proceedings in the 28 EU Member States*. Комисията се ангажира също така да публикува „Насоките за съобразено с децата правосъдие“ на Съвета на Европа от 2010 г., в които се подкрепят правата на децата на изслушване, информиране, защита и недискриминация, както и принципът на висшите интереси на детето.

В сътрудничество с Европейската комисия FRA събра и анализира данни с цел да определи до каква степен тези права се изпълняват на практика. Агенцията направи това чрез анкети със специалисти и деца, участвали в съдебно производство. В първия доклад на FRA за нейните изследвания през 2015 г. акцентът бе поставен върху гледната точка на специалистите.

В настоящото обобщено изложение са представени основните констатации на втория доклад. В този доклад акцентът е поставен върху гледната точка на децата, изложени са техните мнения относно факторите, които пречат на пълноценното им участие, и относно усилията, които могат да помогнат за преодоляване на тези пречки. Както и в първия доклад, в него се подчертава, че предстои още много работа, за да стане правосъдието в целия ЕС наистина съобразено с интересите на детето.

Събиране и обхват на данните

В своята Програма на ЕС за правата на детето Европейската комисия отбеляза, че недостигът на надеждни и сравними данни е пречка за разработването и прилагането на политики, основани на факти. За решаване на този проблем Комисията и FRA направиха преглед на извършената работа в областта. Съгласуваното и систематично събиране на данни включваше показателите на FRA за правата на детето, изготвени през 2010 г. и доразработени през 2012 г., във връзка с правосъдието в областта на семейните отношения. Показателите следват модела, основан на правата и разработен от Върховния комисар на ООН за правата на човека (СВКПЧ), който е предназначен за измерване на:

- задълженията на отговорните лица (структурни показатели);
- усилията (показатели за процесите) за изпълнението на тези стандарти;
- резултатите (изходни показатели).

FRA извърши и изследователска работа чрез анкети на място в 10 държави — членки на ЕС, подбрани с оглед да се отрази многообразието на съдебните системи и различните практики във връзка с участието на децата в правосъдието: България, Германия, Естония, Испания, Обединеното кралство, Полша, Румъния, Финландия, Франция и Хърватия.

В първата част от работата на FRA, представена в основен доклад и обобщено изложение, акцентът беше върху гледната точка на специалистите. Докладът „Правосъдие, съобразено с интересите на детето: гледните точки и опитът на специалистите относно участието на деца в гражданското и наказателното съдебно производство в 10 държави — членки на ЕС“ се основава на отговорите, получени от 570 съдии, прокурори, защитници, съдебни служители, психолози, социални работници и полицейски служители в ежедневен контакт с деца по време на наказателни и граждански производства.

Във втората част ударението е поставено върху гледните точки на децата. Тя се основава на отговорите, получени от 392 деца, участвали в съдебно производство като жертви, свидетели или страни, с акцент върху делата за сексуално насилие, домашно насилие, липса на грижи и попечителство. Изследването не включва деца, заподозрени или обвинени в наказателно производство.

Тази работа допринася за изпълване със съдържание на показателите за процеса и на изходните показатели с качествени данни за девет от изследваните десет държави — членки на ЕС. Становищата на FRA относно правосъдието, съобразено с интересите на детето, приведени в настоящото обобщено изложение, се основават на съвместен анализ на анкетите със специалисти и с деца.

Това изследване е част от по-широката дейност на FRA в основната тематична област на правата на детето. Тази дейност е заложена в многогодишната рамка на FRA и е отразена в разработването от Агенцията на показатели за правата на детето и събирането на данни за деца в особено уязвими ситуации — деца, жертви на трафик, и разделени от семействата си деца, които търсят убежище, жени, станали жертви на насилие през своето детство, както и насилие срещу деца с увреждания. Тя е свързана и с работата на FRA за осигуряване на достъп до правосъдие и подкрепа за жертвите.

Успоредно с това Европейската комисия събра статистически данни и информация от всички държави — членки на ЕС, където имаше такива, относно участието на децата в гражданското, административното и наказателното съдебно производство. Данните обхващат съответното законодателство и политиките, актуални към 1 юни 2012 г. Политически обзор на констатациите беше публикуван през 2015 г. с препоръки за държавите членки.

Основни констатации и съвети, основани на обективни данни

Въвеждането на конкретни мерки, които да направят съдебните процедури „по-добре съобразени с интересите на детето“, улеснява достъпа на децата до правосъдие и ефективното им участие в съдебно производство, помагайки по този начин да се избягва ограничаване или нарушаване на правата на децата, участващи в такова производство.

В своите отговори специалистите подчертаха необходимостта от ясни и последователни стандарти за всички участващи специалисти и от систематично наблюдение на тяхното прилагане. Изследването с децата подкрепя това заключение. От тяхна гледна точка поведението на специалистите е от съществено значение, за да стане производството по-добре съобразено с интересите

на детето, а самите деца да се чувстват сигурно и удобно. Когато децата усещат, че специалистите се отнасят към тях със зачитане, открито и приятелски, изслушват ги и приемат на сериозно техните мнения, е по-голяма вероятността да отговорят, че са били третирани справедливо и в съответствие с висшите им интереси. За специалистите, чието поведение се оценява положително от децата, е по-вероятно също така да използват съобразени с интересите на детето места за изслушване и да предоставят информация, съобразена с възрастта и интересите на детето. Тежестта, придавана на начина, по който специалистите се отнасят към децата, подчертава необходимостта от ясни практически указания и обучение за всички специалисти, работещи в контакт с деца.

Анкетатор: „И какво според теб е най-важно да се направи, за да се осигурят условия, съобразени с интересите на детето?“

Деце: „Хората, които провеждат разпитите. Мисля, че те са най-важни – трябва да бъдат спокойни и любезни. Това е основното.“ (Полша, мъжки пол, на 16 години, жертва, дело за домашно насилие)

Много важно също така за децата е да участват. Както и специалистите, децата подчертават, че се нуждаят от информация и подкрепа през целия ход на съдебното производство, както и от добре приложени процесуални гаранции, за да могат да участват ефективно. Децата и специалистите предоставиха също така на FRA конкретни предложения за това как производството да стане по-добре съобразено с интересите на детето и посочиха редица обещаващи практики, някои от които са представени както в настоящото обобщено изложение, така и в основните доклади.

Становище 1 на FRA

Държавите – членки на ЕС, трябва да гарантират, че съдебните системи са съобразени с интересите на детето и че правата на децата се зачитат независимо от това къде и как те влизат в контакт със съдебната система. Държавите членки трябва следователно да обсъдят възможността за извършване на оценка на своите съдебни системи с цел идентифициране на политики и практики, които пречат на наказателното и гражданското производство да бъдат съобразени с интересите на детето. В оценката си държавите членки трябва да вземат под внимание съответните изследвания на Европейската комисия и FRA, включително препоръките, изложени в политическия обзор на Комисията относно участието на децата в наказателното, гражданското и административното съдебно производство.

Държавите членки трябва след това да изготвят работен план, съобразен с обещаващите практики на други държави членки, които могат да бъдат обменени между национални и регионални субекти и на равнището на ЕС. Държавите членки и, когато е уместно, ЕС следва да обсъдят възможности за повишаване на осведомеността сред заинтересованите страни относно правосъдието, съобразено с интересите на детето.

Право на изслушване

Правото на изслушване и изразяване на мнение е от съществено значение за ефективното участие в съдебно производство. Това право е гарантирано на децата от ЕС, Съвета на Европа и ООН.

Установяване на процесуални гаранции за осигуряване на участието на детето

Въпреки че законодателството на ЕС предоставя специфични права и гаранции за децата, които стават жертви на престъпления, и минимум от гаранции за деца – свидетели на определени престъпления, липсват равностойни гаранции за деца, участващи в гражданско производство. По подобен начин ЕС не предоставя гаранции за деца – свидетели на престъпления, попадащи в обхвата на законодателството по специфични теми, като трафик на хора и сексуална експлоатация. Различни международни инструменти, включително Европейската конвенция на Съвета на Европа относно упражняване на правата на децата, действително налагат някои задължения в такива случаи.

Процесуалните гаранции за децата жертви се предоставят под много форми. Така например Директивата за борба с трафика на хора (2011/36/ЕС), Директивата относно борбата със сексуалното насилие и със сексуалната експлоатация на деца, както и с детската порнография (2011/93/ЕС) и по-новата Директива за правата на жертвите (2012/29/ЕС) включват следното: разпитите с децата жертви са ограничени по брой, провеждат се в специално предназначени помещения и се извършват от обучени специалисти – по възможност от един и същ човек; избягва се визуален контакт между децата и нарушителите; не се налага децата да се явяват в съда лично, като вместо

това свидетелските им показания се изслушват с помощта на аудио-визуални записи на разпити с тях като доказателства; заседанията са закрити за публиката; и децата се придружават по техен избор от законен представител или възрастен.

Както специалистите, така и децата считат тези процесуални гаранции за жизненоважни. Специалистите подчертават, че тези гаранции намаляват стреса на децата, улесняват участието им в съдебното производство и помагат да се избегне вторичното им превръщане в жертва. Освен това специалистите от всичките десет изследвани държави членки приведоха примери, които показват, че неприлагането на такива гаранции оказва много отрицателно въздействие както върху съдебното производство, така и върху самите деца. Децата са съгласни, че гаранциите намаляват стреса им при даване на показания и им помагат да участват по-свободно; гаранции, които не се прилагат систематично, могат да станат основен източник на страх и безпокойство.

„Не трябва да мъчат детето да разказва случилото се толкова много пъти... Много е мъчително... Да разкаже само веднъж, мисля, например... направо на психолога, който да каже на следовател, да каже на някого, и тогава да предадат всички показания на съдията, а детето не трябва да се призовава повторно. А в най-лошия случай [детето трябва да каже] на съдията... но не в съдебната зала.“
(България, женски пол, на 14 години, жертва, дело за сексуално насилие)

По-специално децата ценят даването на показания в отсъствието на обвиняемите и своите семейства или приятели, или, ако това не е възможно, използването на екрани за избягване на визуален контакт. Те се чувстват под стрес, когато се налага да дават показания повече от един път, пред много хора и в среда, която не е съобразена с интересите на детето. Децата предпочитат по принцип да присъстват колкото е възможно по-малко хора по време на изслушванията и искат да бъдат информирани за ролите на присъстващите лица при изслушването. Някои от децата, участващи в наказателно производство, държат много на възможността да вземат информирано решение относно процесуалните гаранции, които могат да се ползват, като разбират възможните последици от избора на някои мерки пред други. Те ценят също така възможността да избират пола на специалистите, провеждащи изслушванията, или дали и кога ще бъдат придружени от доверено лице — и понякога предпочитат да са насаме със специалистите, провеждащи изслушванията.

„Предпочитам да го направя [да бъде подложена на кръстосан разпит] зад екрана, защото е по-добре да говориш лице в лице, отколкото по [видео]връзка... Говорихме за това и аз попитах: „Ако съм зад екрана, кой ще може да ме вижда?“, и ми казаха, че само журито и съдията, и хората, които са ми задавали въпросите, ще могат да ме виждат. Така че вместо по видеовръзка, реших да направя така.“ (Обединено кралство, женски пол, на 17 години, жертва, дело за сексуално насилие)

Законите в повечето държави членки предоставят процесуални гаранции за наказателно производство, като физическо адаптиране на средата, в която стават изслушванията, и контролиран контакт с други страни, по-специално с обвиняемия. По принцип наказателноправните разпоредби изглеждат по-подробни от разпоредбите на гражданското право, що се отнася до органа, натоварен с изслушването на детето, обстановката, в която детето се изслушва, и обема на информацията, предоставена на детето. Разпоредбите на гражданското право са по-фрагментирани: в зависимост от вида на делото изслушването на детето може да бъде задължително, по желание или да не е регулирано изобщо. Медиацията се предлага често като алтернатива на гражданските дела.

Специалистите препоръчват процесуалните гаранции да се прилагат за всички деца еднакво както в наказателни, така и в граждански дела. По подобен начин деца, които участват както в наказателно, така и в гражданско производство — например в дела за попечителство, свързани с дела за домашно насилие, се оплакват, че процесуалните гаранции, предлагани в наказателното производство, не се предлагат в гражданско производство. Това включва например възможността за избягване на всякакъв контакт с обвиняемите, които биха могли да бъдат техните родители.

Становище 2 на FRA

Държавите — членки на ЕС, следва да гарантират, че процесуалните гаранции осигуряват участието на децата в съдебното производство и защитават ефективно правото им на изслушване. Това включва отстраняване на пропуски в наказателноправните рамки на държавите, в които липсват гаранции, по-специално за децата свидетели. Гаранции, подобни на съществуващите в наказателното производство, следва да бъдат въведени в гражданското производство — със специално внимание към децата, участващи в многобройни дела, като дела за попечителство, свързани със случаи на домашно насилие. Освен това държавите членки следва да разглеждат възможността за по-често използване на адаптирани за деца версии на медиация.

Становище 3 на FRA

Държавите – членки на ЕС, следва да правят видеозаписи на изслушванията (в това число на изслушванията в досъдебната фаза) и да гарантират, че записите са законно допустимо доказателство, с оглед да се избегне ненужно повтаряне, включително по време на съдебното заседание. Държавите членки следва да използват видеозаписи като стандартна практика в наказателното производство и като опция в гражданските дела. Полицейските участъци, съдебните сгради и другите места за провеждане на разпит следва да са оборудвани с функционираща технология за запис и специалистите следва да бъдат обучени за работа с нея.

Становище 4 на FRA

Държавите – членки на ЕС, следва да гарантират, че всички участници в процеса вземат надлежно под внимание висшите интереси на детето, когато решават кой трябва да присъства на изслушванията. Специалистите следва да се допитат до децата дали на изслушването им да присъстват хора, и ако да – кога и кой. Това включва присъствието на подпомагачи ги лица, като социални работници, и доверени възрастни лица, като родители, приемни родители и лица, които ползват грижи.

Степен на зрелост на детето

Оценка на степента на зрелост

Степента на зрелост на детето е от решаващо значение, за да се определи как то да участва в съдебното производство. Анкетиранияте специалисти заявяват, че оценките на степента на зрелост се основават най-често на становищата на отделни съдии или се определят от възрастовата група без ясен набор от критерии. Методите, като оценка на компетентността по Gillick в Обединеното кралство, не се използват редовно в различните държави. Освен това много специалисти подценяват знанията и капацитета за разбиране на децата, защото не познават характерното за децата поведение и им липсва информираност за него.

Становище 5 на FRA

За да гарантират, че правото на изслушване не подлежи на възрастови граници или други произволни ограничения в правото или практиката, държавите – членки на ЕС, следва да въведат в своето законодателство ясни критерии за определяне на степента на зрелост на детето и да приемат методи за нейната оценка. Това може да помогне да се определи по-обективно как децата да участват оптимално в съдебните производства.

Адекватно отчитане на степента на зрелост

Правото на изслушване е избор, а не задължение и децата изтъкват, че трябва да имат думата по това как да бъдат изслушвани. Специалистите следва да признаят, че децата имат ясни мнения и правят много предложения за това как според тях съдебното производство може да бъде по-добре съобразено с интересите на детето. Така например децата предлагат да се има предвид, че те не общуват непременно по същия начин като възрастните, особено когато са по-малки.

Когато децата изберат да участват в съдебното производство, трябва да се направи повече за улесняване на тяхното участие. Предприетите мерки следва да се основават на индивидуална оценка на детето и да са съобразени с неговата възраст, степен на зрелост, степен на разбиране и евентуални трудности при общуването, както и с обстоятелствата в съответния конкретен случай.

„Съдията беше много любезна и обясни отново, че няма от какво да се страхувам, че тя не яде хора – пак говорейки любезно, шеговито, и че когато почувствам нужда от почивка по време на изслушването, може да го прекъсна и ще продължим, когато съм готова, или ще спрем, ако не искам.“
(България, женски пол, на 16 години, страна, дело за попечителство)

Анкетиранияте деца посочват, че откритият, загрижен, зачитащ достойнството и приятелски подход е основен фактор, който да им помогне да изразят по-добре своите желания и чувства.

Становище 6 на FRA

С цел да се улесни участието на децата държавите — членки на ЕС, следва да направят задължителни процедурите за индивидуална оценка и да осигурят ясни указания за обучени специалисти как да извършват индивидуални оценки по адаптиран към детето и подходящ за възрастта му начин. Помогането на децата в особено уязвими ситуации да изразят своите мнения може да изисква специални мерки, включително предоставянето на услуги за устен/писмен превод.

Предоставяне на правила и насоки на специалистите относно начина на изслушване на деца

Както специалистите, така и децата казват, че използването на общуване, съобразено с интересите на детето, не е стандартна практика. Освен това правилата и насоките с изрични предписания за начина на провеждане на изслушвания от специалистите често липсват, по-специално в гражданското производство. В резултат на това в почти всички държави членки както в наказателното, така и в гражданското производство практиките на провеждане на изслушване и степента на съобразяване с нуждите на децата зависят от индивидуалните умения на специалистите. Те са различни и в зависимост от съда и региона. Анкетиранията специалисти заявяват, че на специалистите, по-специално на полицейските служители и съдиите, често липсва специализация по изслушвания на деца.

Там, където има по-стандартизирани и по-подробни правила или насоки — например насоките, използвани във Финландия или Обединеното кралство — детското право на изслушване е по-добре защитено. Специалистите отбелязват, че броят на изслушванията намалява и поведението на специалистите става по-добре съобразено с интересите на детето, което кара децата да се чувстват по-сигурно и следователно способни да участват по-ефективно.

Становище 7 на FRA

Държавите — членки на ЕС, и когато е уместно, ЕС следва да гарантират, че на специалистите са предоставени ясни насоки и подробни правила за това как да изслушват деца. Това ще осигури правилната употреба от тяхна страна на процесуалните гаранции, изисквани от националното и европейското

законодателство, и използването на последователен подход, съобразен с интересите на детето, при изслушвания в наказателното и гражданското производство. Това трябва да върви ръка за ръка със стандартизиране на процедурите и съгласуване между различните субекти и групи специалисти за хармонизиране на изслушванията. Обменът на насоки и обещаващи практики в държавите членки и между тях може да помогне за подобряване на процедурите.

Въвеждане на специализирани съдилища, панели или съдии за деца

Не всички държави членки имат наказателни или граждански съдилища, отделения и панели или съдии, които са специализирани в работа с деца. За такива специализирани състави или съдии е по-вероятно да използват специализирани професионалисти, обучени по психология и развитие на детето, специализирани техники за изслушвания на деца и правомощия за съдебно производство с участието на деца. За такива съдилища също така е по-голяма вероятността да имат съоръжения и информационни материали, подходящи за деца — включително комуникационни технологии, като видеовръзки.

Становище 8 на FRA

Държавите — членки на ЕС, следва да обсъдят създаването на специализирани съдилища за деца или специализирани отделения/панели в рамките на обичайните съдилища с експертен капацитет в областта на правата на децата и правосъдието, съобразено с интересите на детето. Това ще помогне да се гарантира, че делата с участието на деца се разглеждат в съобразена с детето обстановка. Следва също да се създадат специализирани групи от професионалисти, работещи с деца, сред които полицейски служители, представители на съдебната власт и юристи.

Използване на помещения и среда, подходящи за деца, при изслушване на деца

Вторичното право на ЕС изисква разпитът на деца жертви в наказателното производство да се извършва в помещения, проектирани

и приспособени за тази цел. Подходящи за деца помещения — места, където децата ще се чувстват по всяка вероятност удобно и сигурно — не се предлагат обаче като стандартна практика. Те се използват по-често за изслушвания в наказателното, отколкото в гражданското производство, но дори при наказателни дела децата често се срещат с предполагаеми извършители в коридорите или чакалните. Когато децата се изслушват в обикновени офиси или в съда, помещенията рядко са специално проектирани за изслушване на деца и се оставя на съответния специалист да създаде по-подходяща за детето среда.

Определен брой държави са положили усилия да осигурят за наказателни дела помещения за изслушвания, съобразени с интересите на детето, включително чрез създаване в полицейските участъци на помещения за разпит, съобразени с интересите на детето, в които обикновено има играчки, устройства за видеозапис на изслушването за по-късно използване в съда и други инструменти за събиране на доказателства. Както анкетираните специалисти, така и децата дават много положителна оценка на такива специално адаптирани помещения.

Въпреки разликите в наличността, Полша и България са разработили „сини стаи“, съобразени с интересите на детето, в които има и помещение за наблюдение зад двупосочно огледало за съдии и други подходящи лица. Анкетираните говориха също за „детски къщи“ в Исландия и Норвегия, които предоставят интегрирани, междудомствени, мултидисциплинарни услуги за деца жертви или свидетели в място, целесъобразно отдалечено от съдилищата. Такива детски къщи се използват също в Дания, Хърватия и Швеция; бяха неотдавна въведени в Кипър; и се разработват в Англия (Обединеното кралство), Естония и Испания.

Децата често възприемат съдебната обстановка като смущаваща и плашеща и я свързват с престъпността. Затова те предпочитат да бъдат изслушвани извън съдебната среда или в помещения в съдебна сграда с характеристики, съобразени с интересите на детето, пред тези в съда или в обстановка, несъобразена с интересите на детето, при условие че възприемат и подхода на специалистите като съобразен с техните интереси.

В различните държави — членки на ЕС, децата, участващи както в гражданско, така и в наказателно производство, изразяват последователни мнения за това каква трябва да бъде обстановката, съобразена с интересите на детето: тя трябва да бъде извън съдебната среда, с преобладаващи

пъстри цветове, декорирана например с картини и рисунки, направени от други деца, и да има растения или цветя. Освен това, подобно на анкетираните специалисти, децата посочват, че наличните играчки или игри следва да бъдат подходящи за диапазон от възрастови групи.

„Според мен [съдебната зала] не трябва да бъде толкова черна и бяла, защото, не знам как да я опиша, беше ужасна. Просто катастрофа! Може би трябва да се добавят малко цветове, например зелено, за да стане малко по-приятлива. Като влязох вътре, всички бяха като призраци. Чудех се къде съм попаднал, всички просто ме гледаха, после влезе съдията и той беше също в бяло и черно с черна вратовръзка... столовете бяха боядисани в бяло, черно, бяло, черно, черно, бяло, бяло, черно...“
(Хърватия, мъжки пол, 15-годишен, свидетел, дело за домашно насилие)

Становище 9 на FRA

Държавите — членки на ЕС, следва да гарантират, че изслушванията се провеждат в помещения и среда, подходящи за деца, за предпочитане извън съдебната среда, тъй като те насърчават децата да участват ефективно и помагат да се осигури зачитане на правата им. Помещенията и средата следва да отразяват предложенията на децата — да са боядисани в пъстри тонове и да включват подходящи за децата неща, като картини, нарисувани от други деца, растения и различни играчки и игри, подходящи за диапазон от възрастови групи.

Становище 10 на FRA

Държавите — членки на ЕС, следва да полагат систематично усилия за въвеждане на подходящи за деца, отделни помещения за изслушвания и чакални, които да се използват от различни служби, включително в селските райони. Подходящите за деца помещения за разпит следва да се осигурят както за наказателни, така и за граждански дела, за да се даде възможност на децата свободно и пълноценно да използват правото си на изслушване в пространство, в което се чувстват удобно и сигурно. С оглед на това, че най-важният фактор за децата е поведението на специалистите, използването на такива стаи трябва да върви ръка за ръка с провеждане на изслушването от обучени специалисти.

Предоставяне на безплатна правна помощ, включително безплатен и лесен достъп до законно представителство

Законодателството на ЕС в областта на наказателното право предоставя на децата жертви правото на правни консултации или законно представителство, които са безплатни, ако жертвата не разполага с достатъчно финансови средства. На децата жертви следва също да се осигури специален представител, ако носителите на родителската отговорност са възпрепятствани да представляват детето.

В „Насоките на ООН от 2012 г. относно достъпа до правна помощ в наказателноправните системи“ се определя, че децата следва винаги да се освобождават от проверки на финансовите средства. Националното законодателство в шест от десетте проучени държави предоставя на децата свидетели правото на правна помощ; децата жертви имат това право във всички държави с изключение на Обединеното кралство, като се има предвид неговата система на обичайното право. В пет държави от извадката обаче се изисква проверка на средствата. Освен това респондентите от всички държави съобщават, че законното представителство за деца в дела от гражданското право липсва, тъй като децата трябва да достигнат определена възраст, за да бъдат считани за правоспособни. В дела по семейното право родителите често имат адвокат, но не и самото дете. В пет от проучените държави обаче могат да бъдат назначени правни съветници или настойници, които да представляват интересите на детето.

Специалистите посочиха редица проблеми във връзка с достъпа до правна помощ, включително липсата на насоки за това как да се поиска безплатна правна помощ; обучението и наличието на специализирани детски адвокати; и своевременното и систематично назначаване на законни представители. Обещаващи практики съществуват обаче в няколко държави. Така например във Франция са установени точки за контакт в няколко големи града, където децата могат да получат достъп до специализирани юристи за информацията относно своите права, както и за съвети и подкрепа по въпроси на гражданското или наказателното право.

За всички видове производство разпитваните деца рядко съобщават за получаване на правна помощ. Констатациите сочат, че предоставянето на правна помощ не е институционализирано в повечето държави. Някои деца не виждат в адвокатите или правните съветници източници на подкрепа,

защото считат, че те не изпълняват задълженията си да ги информират за делото и за техните роли и отговорности. Някои деца, участващи в дела за попечителство, съобщават, че предпочитат да използват по-скоро законното представителство на родителите си, отколкото да имат свой собствен адвокат. В много случаи тези деца гледат негативно на предоставената помощ, защото считат, че тези специалисти отдават по-голям приоритет на интересите на родителите им, отколкото на собствените им чувства и желания.

Становище 11 на FRA

Държавите – членки на ЕС, следва да предоставят безусловна правна помощ на всички деца, включително безплатен достъп до законно представителство през целия съдебен процес. Освен това всички държави членки следва да гарантират, че предоставянето на правна помощ е институционализирано и че се предоставят ясни насоки относно достъпа до правна помощ на всички деца и техните родители или настойници. Следва да бъдат на разположение специализирани детски адвокати, за да представляват децата както в граждански, така и в наказателни дела. Бюрократичните пречки, като продължително производство или проверка на икономическите средства, следва да бъдат идентифицирани и избягвани.

Намаляване на продължителността на съдебното производство

В седем от десетте проучени държави — членки на ЕС, има специфично законодателство за предотвратяване на ненужно забавяне на съдебни дела с деца в наказателното правосъдие. Някои ограничават продължителността на съдебните процеси, докато други отдават приоритет на бързото разглеждане на такива дела. По подобен начин законодателството на ЕС определя например, че разпитите на деца жертви трябва да стават без необосновано забавяне. В гражданското производство обаче само три държави осигуряват ускорено разглеждане на делата с участието на деца, и то само в много специфични случаи.

Съдебният процес според респондентите е продължителен във всички държави членки както заради забавяния между изслушвания на различни процедурни етапи, така и заради броя на изслушванията. Специалистите отбелязват че формалното и неформалното мултидисциплинарно сътрудничество помага да се намали броят на изслушванията и продължителността на процеса.

Децата често съобщават за продължителни процеси — както в наказателното, така и в гражданското производство, и заявяват, че те влияят негативно на всекидневния им живот. Те критикуват забавянето между изслушванията на различни процедурни етапи, големия брой — често повтарящи се — изслушвания от многобройни специалисти и самия характер на съдебните системи. Децата предлагат да се налага да дават показания само еднократно и като се отдава приоритет на делата с деца. Много от тях отбелязват също така, че самите изслушвания са продължителни, често поради дългите изчаквания преди даването на показания. Аналогично някои деца, участващи в гражданско производство, говориха критично за продължителните оценки при изслушвания, провеждани от социални работници, по-специално в дела за попечителство.

„Имаше трима души и ми беше зададен само един въпрос: „Харесва ли ти тук, тоест в центъра, където си сега?“ и аз отговорих: „Да, сега съм добре, добре съм.“ Не ме попитаха изобщо обаче дали искам да бъда осиновен от някого, или да се преместя на друго място, различно от това, в което съм... Това не беше добре, защото ми зададоха само един прост въпрос и за мен беше сякаш се бях заклел, искам да кажа, прост въпрос и... Две минути бях там, това е... Знам освен това, че едно дете трябва да остане там повече от две минути.“ (Румъния, мъжки пол, на 17 години, страна, дело за мерки за осигуряване на закрила)

От друга страна, децата, участващи в дела за мерки за настаняване в институция, се оплакват, че изслушванията са толкова кратки, че не могат да изразят желанията и чувствата си относно важни за живота решения, засягащи тяхното бъдеще.

Становище 12 на FRA

Държавите — членки на ЕС, следва да гарантират, че продължителността на наказателното и гражданското производство отговаря на висшите интереси на децата, като въведат ефективни гаранции за избягване на неоправдани забавяния и ненужни многократни изслушвания на деца. Ясни правила следва да ограничат общия брой на разпитванията и изслушванията на деца в гражданските и наказателните дела. Държавите — членки на ЕС, следва да насърчават засилване на сътрудничеството между участващите специалисти по различни дисциплини с оглед на намаляване на броя на изслушванията. Видеозаписът на изслушванията следва да стане стандартна практика за намаляване на броя на изслушванията на деца.

Становище 13 на FRA

Държавите — членки на ЕС, следва да гарантират, че продължителността на самите изслушвания в наказателното и гражданското производство отговаря на висшите интереси на децата. Специалистите следва да осигурят подходящ график в съда с оглед на избягване на ненужно дълго време на чакане и наличието на обучени специалисти, проявяващи чувствителност към нуждите на децата. Специалистите следва също така да вземат мерки за предоставяне на достатъчно време на децата за пълноценно участие в съдебното производство, т.е. да им се осигури възможност да изразят своите желания и чувства.

Право на информация

Проучването на FRA показва, че в повечето държави членки липсват ясни изисквания, правила и установени практики, като се оставя на преценката на лицата, предоставящи информация, кога, за какво и как да информират децата. По-специално в гражданското производство повечето държави — членки на ЕС, имат само твърде общо законодателство относно задължението за предоставяне на информация, приложимо както за деца, така и за възрастни; децата и специалистите съобщават за много по-малко практики на информиране в гражданското, отколкото в наказателното производство.

Вторичното право на ЕС установява право на информация при съдебното производство за жертвите на престъпления. В Директивата за правата на жертвите се посочва, че децата жертви и носителите на родителската отговорност или други законни представители се информират за всички мерки или права, които са специално насочени към детето. Тази директива предоставя на жертвите общо право на информация на различните фази от процедурите и по конкретни въпроси.

Задължителни процедури относно това как, кога, за какво и от кого да се информират децата

Както в наказателното, така и в гражданското право специалистите обикновено считат националните рамки за твърде общи. В тези рамки липсват подробности къде, кога, за какво, от кого и как следва да се информират децата. Предоставената информация поради това варира, като много деца остават недостатъчно информирани.

Предоставянето на информация е според респондентите недостатъчно както по време на съдебното производство, така и след него, и по-специално във връзка със съдебните решения. Само в две от проучените държави има изискване децата да получават информация по съобразен с интересите на детето начин за решението и последиците от наказателното производство, в което участват. Задължението за предоставяне на информация на децата, участващи в гражданско производство, е още по-слабо застъпено. В повечето случаи заради липса на правна дееспособност децата се информират от своите родители или от законни представители.

Децата споделят, че предоставянето на информация е много важна помощ за тях, за да могат да разберат съдебното производство. Те често се оплакват, че не получават актуализации и информация за развитието на делата им по време на производството — например за местонахождението на обвиняемите при наказателни дела или за присъствието на родители или родственици при граждански дела. Децата предлагат информацията да им се предоставя достатъчно рано, за да се подготвят за изслушванията, и след това неколккратно на равни интервали по време на съдебното производство. Те биха искали също да получават в разумен срок информация за времето на изчакване преди изслушванията, продължителността на съдебното производство и решението, както и за последиците от него.

„Мисля, че е важно да се информира детето, за да може то да разбере. За какво е мястото: за детето, така че да се чувства по-спокойно, когато отива там. Така децата знаят къде отиват и защо.“ (Франция, женски пол, на 17 години, страна, дело във връзка със закрилата на детето (неадекватни родителски грижи)

Децата освен това препоръчват специалистите да предоставят указания за поведението им по време на изслушвания и обратна връзка след това, така че децата да са в течение как са се справили в съда и как показанията им влияят на съдебния процес.

Наличност на информация, съобразена с интересите на детето

Законодателството на ЕС задължава държавите членки да гарантират, че при комуникациите с жертвите на престъпления, включително деца, се използва прост и достъпен говорим или писмен език. В някои страни са разработени пригодени за деца материали за обясняване на съдебния процес, правата на детето и какво ще преживеят децата в съда. Повече информационни материали има за децата жертви и свидетели в наказателното

производство, отколкото за участващите в гражданското производство. Понякога на децата се дават просто материали, използвани за информиране на възрастни, без те да са съобразени с тяхното ниво на езиково умение и разбиране.

В Обединеното кралство (Англия, Шотландия и Уелс) са публикувани различни брошури за гражданското и за наказателното производство, предназначени за различни възрастови групи. Брошурите за по-малките деца са богато илюстрирани и използват пъзели и игри, за да събудят интереса им, докато в брошурите за по-големите деца се използват по-малко и по-реалистични изображения или диаграми за предоставяне на повече подробности. Такива материали обаче могат да се получат често пъти само от отделни организации или от неправителствени организации (НПО) и не е осигурен систематичен достъп до тях в цялата държава. Дори когато има информационни материали, съобразени с интересите на детето, в уведомителните писма или призовките често се използва правна терминология и езикът не е подходящ за децата или са адресирани направо до родителите.

Децата рядко споделят, че им се предоставят подходящи за деца материали, но във всички държави те препоръчват да се използват такива материали. От тяхна гледна точка обаче е по-важно писмените материали да се допълват от устно обяснение на доверено възрастно лице, за да се осигури правилното им разбиране. Децата в няколко държави бяха много критични към призовките, които обикновено се връчват от полицията. Когато те се връчват без обяснение от униформени полицейски служители в няколко службени автомобила, децата казват, че се чувстват уплашени и по-скоро като обвиняеми, отколкото като жертви или свидетели.

Становище 14 на FRA

Държавите — членки на ЕС, и когато е уместно, ЕС следва да осигурят, че законите разпоредби гарантират правото на всички деца на информация, така че то да се прилага последователно на всички етапи и във всички видове съдебно производство. В тях следва ясно да се уточнява от кого, къде, кога, как и за какво трябва да бъдат информирани децата. Те следва да определят органа, отговарящ за информирането на децата, да засилят ролята на психолозите и съответните социални работници в информирането им и да разширят обхвата на информацията, предоставяна на децата на всички съдебни фази при използване на различни формати.

Становище 15 на FRA

Държавите — членки на ЕС, следва да гарантират, че специалистите избягват предоставянето на прекомерни подробности за предисторията на случая, без да допускат компромис по същността. Важната информация следва да се повтаря по време на целия процес. Освен сведенията относно процедурите и правата, информацията следва да включва указания за поведението и как показанията на децата влияят на хода на делото. Съдебните решения и последиците от тях следва да се обясняват на децата в разумен срок. Информацията след края на процеса следва да включва ясно пазоване на правата на децата и предоставяните им опции, включително право на обжалване и последващи грижи.

Липсата на систематично, стандартизирано предоставяне на пригодена за децата информация и адаптирани информационни услуги прави по-трудно за децата да разберат цялостно процедурите, своите права и последиците от показанията си. Това им пречи да вземат информирани решения и да участват пълноценно.

Анкетатор: „Кой е най-добрият начин за информиране на детето?“

Дете: „Зависи от възрастта. На 6–7-годишните може да им се обяснява с картини, снимки, [специални] текстове .... Би ми харесало нещо такова. Когато си малък, можеш да играеш. Можеш да разиграеш срещата със съдията, преди да се срещнеш с него. Помогнете им да разберат с техните собствени думи — думи, които не са думи на възрастните. Ще бъде добре, ако на детето не му се казва само три дена по-рано. Мисля, че трябва най-малко месец.“ (Франция, женски пол, на 17 години, страна, дело във връзка със закрилата на детето (неадекватни родителски грижи))

Становище 16 на FRA

Държавите — членки на ЕС, следва да гарантират въвеждането на законови изисквания за информиране на децата по подходящ за тях начин преди, по време на и след изслушванията. Тази информация следва да включва съдържание и формат, подходящи за възрастта и степента на зрелост на децата. Подходяща за децата информация следва да е достъпна в говорим и писмен формат по време на цялото съдебно производство. Дадената на децата информация следва да бъде съобразена с тяхното ниво на разбиране, възрастта им и степента им на зрелост

и да отчита специфичните им нужди. Държавите членки следва да установят ясни правила и указания за включване на това право в наказателното и гражданското производство с оглед да се гарантира достъпът до подходяща информация за процесите с деца и техните права в стандартизиран, съгласуван формат.

Становище 17 на FRA

Държавите — членки на ЕС, и когато е уместно, ЕС следва да гарантират, че писмените материали, обясняващи правата на детето, съдебния процес и ролите на различните специалисти, се разработват систематично, съобразени са с нуждите на децата и се разпространяват повсеместно в държавите членки. Следва да се използват различни средства и формати, включително достъпни в интернет брошури и листовки, разпечатки и аудио-визуални материали, като филми или ТВ шоупрограми. Правната документация, като призовки или уведомителни писма за деца, следва също да бъде съобразена по съдържание и формат с интересите на детето. По-конкретно, както препоръчват децата, материалите следва да бъдат съпътствани с усно обяснение от възрастен, най-добре от специалист със съответна подготовка и знания. Съществуващите материали, съобразени с интересите на детето, следва да бъдат широко обменяни и използвани, включително разработените от международни институции като Съвета на Европа.

Достъп до служби за подкрепа, имащи за задача правилно информиране на децата и родителите

Директивата за борба с трафика на хора, както и Директивата относно борбата със сексуалното насилие и със сексуалната експлоатация на деца, както и с детската порнография, са свързани с необходимостта да се предоставя помощ, подкрепа и закрила на децата жертви — и когато се налага, и на техните семейства — чрез няколко мерки, включително индивидуални оценки на нуждите на всяко дете. Следва да се предоставя подкрепа преди, по време на и след наказателно производство. В Директивата за правата на жертвите от службите за подкрепа на жертвите се изисква да предоставят като минимум информация, консултации и подкрепа във връзка с ролята им в наказателното производство, включително подготовка за присъствие на съдебно заседание; и да бъдат съобразени със специфичните нужди на жертвата. Тя осигурява също достъп на

членовете на семейството до служби за подкрепа на жертвите според техните нужди и степента на вредите, претърпени в резултат на престъпното деяние, извършено срещу жертвата.

Службите за подкрепа, по-специално тези за жертви и свидетели, имат особено голямо значение за предоставяне на информация на децата и техните родители, подготовка на децата за изслушванията и придружаването им по време на целия съдебен процес, например чрез посещения у дома и посещения в досъдебната фаза за запознаване на децата със съдилищата. Специалистите също разглеждат тези служби като жизненоважни за общата закрила на децата. Децата оценяват високо предварителното получаване на информация в подходяща за деца среда и от специалисти, чието поведение според тях е съобразено с интересите на детето. Без изключение те оценяват положително домашните посещения и посещенията в съда в досъдебната фаза, както и използването на мерки и материали, съобразени с интересите на детето. Децата ценят също така създаването на устойчиви отношения на доверие със специалистите и възможността да се обръщат към тях с въпроси във всеки момент от съдебното производство.

Услуги за подкрепа се предлагат в повечето държави членки, но общо е схващането, че следва да се направи много повече. В държавите членки, в които няма задължителни изисквания, програмите за подкрепа са насочени главно към много тежки случаи, специфични видове престъпления, като трафик на хора или сексуална злоупотреба, и към жертвите, а не непременно към свидетелите. Децата считат, че те и техните родители често са в невъзможност да се възползват от достъп до служби за подкрепа, защото не им се дава достатъчно информация за тях. Децата, участващи както в наказателно, така и в гражданско производство считат, че са били по-добре информирани и подготвени от службите за подкрепа в наказателни производства, по-специално в досъдебната фаза. Децата се оплакват, че при гражданското производство има недостиг на информация за целта на изслушванията и за последиците от техните показания и от издадените решения.

Становище 18 на FRA

Държавите — членки на ЕС, и когато е уместно, ЕС следва да гарантират достъп до услугите за подкрепа на всички деца, които участват в наказателно и гражданско производство на всички съдебни фази. Децата и техните семейства трябва да са информирани за предлаганите услуги. Службите за подкрепа следва да имат предвид важните роли на родителите и доверените лица за информиране и подкрепа на децата.

„Мисля, че трябва да се изясни на децата, които отиват там [на съдебното заседание], защо те [съдебните заседатели] вземат решенията, които вземат, и какво са имали предвид при вземането на тези решения... Те [децата] не разбират това и то ще ги разсърди.“ (Обединеното кралство, мъжки пол, на 18 години (изслушван редовно след навършване на 6 години), поставен под надзор)

Едно специализирано лице за контакт, което да подпомага децата по време на съдебно производство

Националните правни рамки — в областта както на наказателното, така и на гражданското право — са обикновено твърде общи и не уточняват кой има за задача да информира децата. Поради това тази роля се изпълнява от най-различни лица. В някои държави специалистите си противоречат, когато посочват кой отговаря за информирането на децата. В други правните неясноти водят до участието на няколко специалисти. Според респондентите тази задача се оставя доста често на родителите, независимо дали са добре осведомени, или неутрални страни. При граждански дела са достъпни малко данни относно връзката между подкрепа и информиране или относно съществуващите правила и насоки за специалистите.

Децата съобщават за голямо разнообразие на начините, по които биват информирани. Според тях както родителите, така и специалистите следва да информират децата. Обикновено те предпочитат родителите си, но понякога имат чувството, че последните не познават достатъчно добре нещата. Децата, които получават информация от специалисти в подходящ за деца формат и със съдържание, съобразено с интересите на детето, оценяват това положително. В по-малка степен децата отбелязват други източници на информация, които могат да се използват допълнително — включително уебсайтове и съдебни ТВ програми.

Наличието на лице за постоянна подкрепа, което да наблюдава детето, е гаранция, че детето — и родителите — са надлежно информирани, особено при по-продължителни съдебни процеси. Това е също така гаранция, че детето получава постоянна емоционална подкрепа от подходящо обучено лице. Когато няма определен един специалист, децата често не са достатъчно информирани. От друга страна, когато лице за подкрепа придружава детето, то често подготвя детето и му предоставя информация или прави необходимото това да направят други участници. Това облекчава натиска върху родителите, които може да не са най-подходящи за правилното информиране на децата.

Реакциите на специалистите, както и на децата, са преобладаващо положителни, когато едно лице за подкрепа следва детето през цялото съдебно производство. Посредници в Обединеното кралство, правни съветници в Германия и специалисти по подкрепа на жертвите в различни други държави членки са примери за обещаващи практики в това отношение.

„Те [благотворителна организация] бяха до мен през цялото време на всичко това. Те бяха хората, които непрекъснато идваха и си отиваха, за да са до мен през цялата година, докато чаках... Да, те ми помогнаха много.“ (Обединено кралство, женски пол, на 19 години, жертва, дело за сексуално насилие)

Становище 19 на FRA

Държавите — членки на ЕС, следва да гарантират, че доверено лице оказва подкрепа на детето през всички фази на съдебното производство. Едно специализирано лице за контакт следва да бъде назначено със следните отговорности:

- 1) предоставяне на емоционална подкрепа през целия съдебен процес;
- 2) подготовка на детето за различните съдебни фази;
- 3) предоставяне на необходимата информация по подходящ за детето начин (включително проверка дали детето разбира правата си и процедурите);
- 4) осигуряване на наличието на специални формати и мерки за деца със специални потребности, като непридружени деца от чуждестранен произход, деца в приемни семейства или в институции за държавни грижи, деца — жертви на домашно насилие, и деца с увреждания.

Това лице за контакт следва да използва подход, съобразен с интересите на детето; да бъде достатъчно обучено и редовно на разположение през всички съдебни фази; да изразява постоянно отношение на доверие с детето; и да установява връзки и съгласувани действия с всички други групи участници — като служби за подкрепа и закрила на детето, полицейски служители, съдии, прокурори, адвокати, родители или настойници. Същото лице трябва да осигури и достатъчна информираност на родителите, приемните родители и персонала на центъра за настаняване относно най-важните съдебни фази и въпроси, така че те да могат да предоставят на децата адекватна информация и подкрепа.

Ако не се осигури едно-единствено лице за контакт, държавите — членки на ЕС, следва да гарантират, че различните участници, отговарящи за информиране на децата, съгласуват ефикасно своите усилия.

Право на закрила и неприкосновеност на личния живот

Международните стандарти дават недвусмислено приоритет на закрилата на децата, участващи в съдебно производство, насърчавайки същевременно тяхното участие. Необходима е защитаваща и сигурна среда, за да могат децата да участват пълноценно и ефективно и за да се избегне нараняване и вторично превръщане в жертва. Това включва гарантиране на правото на детето на неприкосновеност на личния живот и поверителност.

Закрила и подкрепа за децата

В повечето държави е по-голям броят на децата, които съобщават, че са получили закрила и подкрепа в наказателни, отколкото в граждански дела. В някои от тях децата посочват, че получават голяма подкрепа под формата на отделено време и съдържание при наказателно производство. В други децата, участващи както в наказателни, така и в граждански дела, се оплакват, че не се предоставя подкрепа постоянно във всички съдебни фази и че тя често зависи от инициативността на техните родители.

Становище 20 на FRA

Държавите — членки на ЕС, и когато е уместно, ЕС трябва да гарантират, че децата са третирани винаги като хора, нуждаещи се от специална закрила, при отчитане на тяхната възраст, степен на зрелост, ниво на разбиране и евентуални затруднения в комуникацията.

Държавите членки следва да гарантират, че закрилата и подкрепата са институционализирани, налични във всички съдебни фази и достъпни с еднаква лекота за всички деца в различни местонахождения, в това число в селските райони. Специална подкрепа следва да се предоставя на децата в особено уязвимо положение, като тези с увреждания, с мигрантски статут или живеещи в приемно семейство или в институции за алтернативни грижи. Тя следва да включва осигуряване на устен и писмен превод, психологически консултации и помощ, както и обучение на специалисти, способни да идентифицират специфичните нужди на децата и да ги задоволяват.

Становище 21 на FRA

Държавите — членки на ЕС, и когато е уместно, ЕС следва да гарантират, че системите за закрила на децата се основават на интегриран и целеви подход, който има предвид не само специалните нужди на децата изобщо, но и всички други уязвими страни, например при жертви или свидетели на сексуална злоупотреба или домашно насилие, деца с увреждания или деца с мигрантски статут.

Установяване на процесуални гаранции за осигуряване на закрила на детето

В националните правни рамки са включени редица мерки за осигуряване на закрила, които да се използват по време на съдебните заседания. Сред тях са отстраняване на обвиняемия от съдебната зала и използване на видеозапис на изслушвания преди съдебното заседание, видеовръзки за свидетелстване и екрани за визуално отделяне на децата от обвиняемите. На практика обаче тези мерки често се използват недостатъчно и обикновено са оставени на преценката на съдиите. Децата описват сериозни случаи, когато закрилата и сигурността им не са били гарантирани.

Законодателството на държавите членки относно гаранциите за закрила на децата жертви — например използването на видеозаписи или на лице за подкрепа по време на заседания — не винаги включва децата свидетели. В няколко държави членки тези гаранции се предоставят само на свидетели до определена възраст. Във Финландия например децата до 15-годишна възраст обикновено се разпитват само в досъдебната фаза в помещения и среда, подходящи за деца. Децата, навършили 15 години, се изслушват обаче в обичайните съдебни зали — дори ако навършват тази възраст по време на съдебния процес.

Децата ясно посочиха как да се увеличи усещането им, че са защитени. Специалистите следва да обсъдят тези предложения, когато избират мерки за осигуряване на закрила. Те включват информиране на децата за присъствието на обвиняемия и други елементи от съдебното производство; предлагане на възможността да избират дали някой — и кой — да ги придружава по време на изслушванията; установяване на среда, подходяща за деца; прилагане на подходящи за деца техники на разпитване; и отчитане на мненията на децата в процеса на обмен на информация.

Становище 22 на FRA

Държавите — членки на ЕС, и когато е уместно, ЕС следва да създадат процесуални гаранции и да следят за тяхното изпълнение, за да гарантират, че всички деца, участващи в съдебно производство, са защитени от щети, евентуално повторно нараняване, вторично превръщане в жертва и идентифициране като такава преди, по време на и след производството. Специалистите следва да обсъдят предложенията на децата, когато използват мерки за осигуряване на закрила. Следва да се гарантира равен достъп до процесуални гаранции за всички деца, независимо от възрастта и ролята им в съдебното производство. Съществуващите процесуални гаранции за децата жертви следва да се разширят, за да включат децата свидетели в наказателно производство и децата, участващи в гражданско производство.

Голям брой деца съобщават, че са се срещали с обвиняемите в наказателно и гражданско производство поради недостатъчни процесуални гаранции. Такива нежелани срещи с обвиняеми и техните роднини — които често стават преди или след заседанието поради липса на помещения за изчакване, подходящи за деца — са основен източник на страх за децата. Освен това чувството за сигурност на децата е подкопано от липсата на отделни входи и/или лошо организирана сигурност в съда, например неизпълнение на задължението за съгласуване на времето на идване и отиване на страните, така че децата да не се срещат с обвиняемите. Децата се плашат също така от неуместно поведение на специалистите, смущаваща обстановка, обща липса на поверителност и обмен на информация, за каквото не са дали съгласието си.

„Видях го в съда, няколко пъти. Понякога оставах замръзнала на мястото си и имах чувството, че не мога да направя стъпка напред, защото бях ужасена.“ (Полша, женски пол, на 18 години, свидетел и жертва, дело за сексуално насилие)

„Трябваше да чакам извън залата за изслушвания на пейка. През цялото време изпитвах страх, че някой може да излезе от съдебната зала. Всеки от тях може да я напусне по всяко време. Затова често отивах в някой ъгъл или се разхождах нагоре-надолу... Биологичният ми баща пристигна с близките си, с всички свои хора и те стояха там, в коридора, застанали на едно или друго място. Трябваше — съдията ме преведе сред всички тези хора и това беше наистина... Докато стигнахме до залата за изслушване. Съдията също сметна това за нередно.“ (Германия, женски пол, на 14 години, страна, дело за попечителство)

Гарантиране на правото на детето на неприкосновеност на личния живот и поверителност

Законодателството на ЕС задължава държавите членки да защитават правото на неприкосновеност на личния живот, самоличността и репутацията на децата жертви и да предотвратяват всякакво публично разпространение на каквато и да е информация, която може да доведе до установяване на тяхната самоличност. Общият регламент относно защитата на данните изисква родителско одобрение за деца на възраст под 16 години и одобрението на децата, навършили 16 години, за получаване на личните данни на децата. Националните правни рамки изискват следователно мерки за защита на самоличността и правото на неприкосновеност на личния живот на децата, участващи в наказателно производство. В гражданското производство степента на защита на правото на неприкосновеност на личния живот варира в зависимост от съответната област на гражданското право и ролята на детето в производството. В три държави мерки за саморегулиране помагат да се гарантира, че личните данни на децата остават поверителни и се пазят от медиите и широката общественост.

Становище 23 на FRA

Държавите — членки на ЕС, следва да въведат мерки за избягване на контакта между децата и обвиняемите, както и с всички други страни, които детето може да възприеме като заплаха. Такива мерки включват видеовръзки, екрани за отделияне на децата от обвиняемите или недопускане на обвиняемите в съдебните зали по време на изслушванията на деца. Държавите членки и когато е уместно, ЕС следва да осигурят среда, съобразена с интересите на детето, за всички етапи на производството и оборудване на всички съдилища и полицейски участъци с подходящи чакални, съобразени с интересите на детето, и отделни входове. Те следва да се използват систематично, за да се защитят децата от срещи с предполагаеми извършители или членове на семейството, с които са в конфликт, и от поставянето им в неприветлива среда, докато чакат да бъдат изслушани или когато участват в многобройни дела.

Децата споделят, че изпитват уплаха и стрес във връзка с недостатъчна поверителност и защита на личните данни, когато участват в съдебно

производство. Те се страхуват, че подробности от техните дела и съдебните процеси може да станат публични. Няколко деца се оплакаха, че подробности от съдебните им дела са станали известни в техните училища, местни общности или квартали. Децата съобщават, че са се почувствали разстроени, когато хора от тяхната среда са узнавали за ролята им в съдебното производство, ситуацията в тяхното семейство или съдебните решения. Понякога децата съобщават също така, че са били нагрубавани или заклеймявани от връстниците си или в местната общност заради информация, разкрита от учители, родители, родственици, специалисти или чрез медиите.

Подобно на впечатленията на специалистите обаче малко деца съобщават за нарушения на защитата на личните данни поради публикувана от медиите информация за техните съдебни дела. Малък брой деца съобщават, че родителите им са участвали в ТВ шоу програми и така са разкрили публично подробности за техните дела, свързани със сексуално насилие. Децата споменават също за случаи, в които медиите са публикували някои данни и са разкрили самоличностите на децата без тяхно съгласие. Някои деца обаче предполагат освен това, че публичността в медиите и по-доброто запознаване на обществеността с делата може да повлияе положително върху опита на децата, като повиши информираността в местната общност.

Становище 24 на FRA

Държавите — членки на ЕС, и когато е уместно, ЕС трябва да гарантират, че адекватно законодателство и мерки защитават самоличността и неприкосновеността на личния живот на децата, участващи в съдебно производство — например като не допускат широката общественост в съдебната зала или използват при съдебните заседания видеовръзки или предварително записани показания. Необходимо е да се предприемат мерки, за да се гарантира, че личните данни на децата остават строго поверителни и се пазят от медиите и широката общественост. Записите трябва да се съхраняват на сигурно място и самоличността на децата трябва да се защитава от разкриване в интернет, на всички етапи на съдопроизводството и независимо от ролята на детето в съдебното производство. Личните данни следва да са достъпни и прехвърляни само когато това е абсолютно необходимо, като винаги се вземат предвид висшите интереси и мнението на детето.

Право на недискриминация

В Директивата за правата на жертвите се предвижда, че правата на жертвите се прилагат без дискриминация, но също и че жертвите се признават и третираат „според обстоятелствата“ при всички контакти със службите за подкрепа на жертвите или с компетентните органи в наказателното производство. Анкетираният специалисти показаха различни степени на осведоменост и разбиране на необходимостта от предоставяне на специализирани услуги на децата, съобразени с тяхната етническа или национална принадлежност, пол или евентуални увреждания, наред с други неща. В някои от проучените държави членки специалистите поставяха акцента повече върху дискриминацията срещу децата от ромски произход, участващи в съдебно производство, докато други обръщаха повече внимание на децата с увреждания, децата от чуждестранен произход или международните жертви на трафик на хора. Специалистите изразиха загриженост, че недостатъчният им експертен опит прави услугите по-малко достъпни за определени групи. В някои държави членки бяха установени няколко положителни инициативи. В Обединеното кралство например сред тях са преводи на подходящи за децата информационни материали на различни езици; използване на полицейски служители от женски пол за разпит на момичета, които са били жертви на сексуално насилие; и осигуряване на устни преводачи, включително на жестомимичен език, както и указания за обвинението относно начина на разпитване на лица с интелектуални затруднения.

Децата не подчертаха проблема с дискриминацията. Вместо това много от тях заявиха, че са били третирани справедливо и със зачитане на достойнството. Освен това много деца описаха усещанията си за „положителна дискриминация“ и това, че към тях са се отнасяли по-добре, защото са деца. Когато обаче се съобщава по-често за дискриминация, тя е била свързана с възрастта. Децата, които се оплакват, че са били третирани несправедливо въз основа на възрастта, са участвали главно в граждански дела.

„Осъзнах, че с порастването ми на изборите, които правех, се отдавах малко повече внимание и съжалявах за това, тъй като изборите на дете на 5, 10 или 15 години са също толкова важни.“ (Франция, женски пол, на 17 години (изслушвана на възраст от 6 до 17 години), страна, неадекватни родителски грижи)

Критичната гранична възраст е около 14 години. Децата на възраст под 14 години съобщават, че са били третирани различно поради възрастта си; според тях специалистите не са се отнесли към тях достатъчно сериозно и не са взели под внимание техните показания, мнения, желания или чувства. Те считат, че възрастните имат по-добър достъп до правосъдие и могат да участват по-свободно в съдебното производство, тъй като могат по-добре да изразяват своите мнения. Някои деца обосновават това, като сравняват своето участие, когато са били по-малки, с опита си, след като са пораснали, стигайки до заключението, че участието им се е подобрило, когато са пораснали, защото са могли да изразяват по-добре чувствата си и специалистите са се вслушвали повече в тях. Много деца обаче — включително навършили 14 години — се оплакват, че специалистите или са се отнасяли към тях като към възрастни, или прекалено по детски, без да се съобразяват със степента им на зрелост. В по-малка степен децата съобщават, че са били дискриминирани на основание на техния социален произход, пол, роля в съдебния процес или етнически произход. Така например деца от ромски произход съобщават за несправедливо третиране в Испания и България, както и рускоговорящи деца в Естония, както и френски деца от малцинствени раси или етнически принадлежности.

Анкетатор: „Имаше ли там някой човек, който да говори твоя език?“

Деце: „Не, нямаше. Те бяха българи.“ (България, мъжки пол, на 14 години, свидетел, дело за убийство)

Становище 25 на FRA

Държавите — членки на ЕС, и когато е уместно, ЕС следва да гарантират, че процесуалните гаранции включват мерки за недопускане на дискриминация и адаптиране на услугите със специфичните нужди и уязвими страни на децата. Информацията трябва да се предоставя на език, който децата могат да разбират, адаптирана — например — към майчиния им език или към езиковите бариери, пред които са изправени децата с увреждания. Специалистите следва да получават достатъчно подкрепа, насоки и обучение, за да посрещнат различните потребности на децата или, когато това е невъзможно, следва да насочат децата към специализирани служби.

Становище 26 на FRA

Държавите — членки на ЕС, следва да обърнат специално внимание на улесняване на достъпа до правосъдие и предоставяне на необходимите правна помощ, правно представителство и подкрепа за децата в особено уязвимо положение, като вземат също предвид възможните потребности от устен или писмен превод или пречки, като физически и други увреждания. Следва да се положат усилия за улесняване на достъпа до правосъдие за деца в уязвимо положение, като деца, живеещи в бедност, деца от ромски произход и лица, търсещи убежище, или деца на разделени мигранти, като се обърща особено внимание на децата, станали жертви на дискриминация, например жертви на престъпления от омраза. Данните за достъп на децата до правосъдие следва да се предоставят за всички деца, разбити по групи.

Принцип на висшите интереси на детето

Хартата на основните права на ЕС и вторичното право на ЕС отдават на висшите интереси на детето първостепенно значение, като тази концепция е залегнала в повечето нормативни рамки на държавите — членки на ЕС. Въпреки това за повечето респонденти в отделните държави това е сложно и неясно понятие, подлежащо до голяма степен на тълкуване. Те отбелязват също така, че им липсват инструменти, за да установят, оценят и докладват как могат да се зачитат висшите интереси.

Анкетираните деца имат очевидно трудности да разберат концепцията за висшите интереси; някои бяха в състояние да я обсъждат само след даване на обяснения. Половината деца, участващи както в наказателни, така и в граждански дела, заявиха, че висшите им интереси са били зачетени. С това те обикновено искаха да кажат, че съдебното решение е съответствало на очакванията им или че според тях съдебното производство е било като цяло справедливо, ясно и съобразено с интересите на детето. В наказателното производство това най-често означава, че обвиняемите са били наказани с присъди за лишаване от свобода; че присъдите не са били прекомерно низходятелни; и че децата

нямат чувството, че правата на обвиняемия или на обвиненото дете са имали приоритет пред техните собствени права. В гражданското производство сред елементите, които според децата не са отговаряли на техните висши интереси, са тежестта на правата на родителите в делата за попечителство и чувството, че не са били чути от специалистите във връзка с мерките за приемни грижи или настаняване в институция. Децата, участващи в дела за настаняване, посочиха, че резултатите са били в съответствие с техните висши интереси, когато не са ги отделили от родителите им. В последните случаи обаче децата признават също така, че когато специалистите им обясняват съдебните решения и защо те отговарят на висшите им интереси, впечатленията им може да се променят и е възможно те да се съгласят, че висшите им интереси са били зачетени.

Анкетатор: „Беше ли съдебното решение за това къде да останеш и с кого да живееш взето с оглед на твоите висши интереси?“

Дете: „Да, защото понякога става така, че децата искат да се върнат у дома, но не могат, понеже родителите им злоупотребяват с алкохол, бият децата. В такъв случай по-добре за тях е да останат в център, тъй като там никой не пие и не ги бие.“ (Полша, мъжки пол, на 11 години, страна, дело за мерки за настаняване в институция)

Становище 27 на FRA

С оглед да се гарантират висшите интереси на детето държавите — членки на ЕС, и когато е уместно, ЕС трябва да гарантират ясни критерии в законодателството за определяне и преценка на висшите интереси на децата, като се вземат предвид гледните им точки, самоличността, закрилата, безопасността и уязвимите ситуации. Принципът на висшите интереси трябва да бъде широко прилаган. Определянето на висшите интереси на детето трябва да бъде мултидисциплинарен процес. В правните разпоредби следва да има изисквания и за докладване на начина, по който са били преценени висшите интереси на детето. Следва да се разработят правила, насоки и протоколи за извършването на такава преценка. Специалистите следва да гарантират, че децата разбират концепцията за висшите интереси, по-специално когато им се обясняват процедурата и резултатите от съдебното производство.

Обучение на специалистите

Необходимостта от обучение на специалистите, които работят с жертви или потенциални жертви, е установена във вторичното наказателно право на ЕС. Директивата за правата на жертвите разширява необходимостта от обучение на различни групи практикуващи специалисти, включително полицейски служители, юристи и служби за подпомагане на жертвите, с оглед да им се даде възможност да разпознават жертвите и да се отнасят към тях със зачитане на достойнството, професионално и без прояви на дискриминация.

Проучването показва липса на подходяща специализация и обучение за работа с деца при специалистите във всички области на съдебната система, свързана с деца. Те посочват, че юристите ще имат полза от обучение относно начина на взаимодействие с децата, докато социалните работници следва да се обучават в областта на свързаното с децата законодателство. Според специалистите достъпът до обучение е ограничен и е възможен най-често на доброволни начала. Освен това ограниченото време и липсата на ресурси са обикновено пречка за редовно участие в програмите за обучение. Бюджетите за обучение са били орязани и в много случаи участието зависи от това дали е безплатно.

Дори при наличието на други предпазни мерки липсата на специализация и обучение на работещите с деца специалисти често води до лоши практики и може да причини емоционални и физически вреди на децата. Тя влияе също върху начина, по който правата на децата се вземат под внимание в течение на цялото съдебно производство. Респондентите оценяват поведението на специалистите по отношение на децата много по-положително, когато те са участвали в целево обучение. Така например според социалните работници полицията във Финландия, която е преминала задължително обучение за работата с деца, провежда много компетентно изслушванията на деца. Специалистите сочат също така, че обучението може да повиши наличните им умения и познаването на различни техники. Децата също дават по-положителна оценка на специалистите от групи, които са получили по-систематично обучение. Децата например оценяват по-положително социалните работници, които по-често имат подходяща професионална подготовка и опит, от юристите, на които рядко им липсва опит в работата с деца.

Общо взето, специалистите следва да се обучават, за да бъдат по-чувствителни към нуждите на децата и да разбират техните чувства и желания. Специалистите следва да подготвят и да дадат възможност на децата да направят информиран избор между предлаганите процесуални гаранции.

Становище 28 на FRA

Държавите — членки на ЕС, следва да гарантират, че всички специалисти в контакт с деца получават обучение по права на децата, вербална и невербална комуникация и език, съобразени с интересите на детето, развитието на детето и законодателството в областта на наказателното и гражданското право във връзка с участието на деца. Специалистите следва да бъдат обучени да определят промените се нужди на децата в различните възрастови групи, за да могат да ги задоволяват и да общуват адекватно с децата. Следва да се насърчат общото и специализираното обучение за съдии и прокурори. Обучението следва да бъде задължително за практикуващите специалисти на първа линия, като полицейски и съдебни служители. Следва да бъдат разработени учебни модули, предназначени за различни специалисти съобразно с тяхната функция.

Становище 29 на FRA

Държавите — членки на ЕС, следва да гарантират, че само обучени специалисти провеждат изслушвания на децата и че обучението за изслушвания на деца е задължително и перманентно за специалистите. Това означава увеличени възможности за обучение, увеличаване на броя на специалистите, обучени за изслушване на деца, и присъствието на специализирани, обучени професионалисти по време на изслушванията. Специалистите, които изслушват деца, трябва да са обучени конкретно за подходящи техники на разпит, по съществуващите насоки относно изслушването на деца и по съответна правна база.

Становище 30 на FRA

Държавите — членки на ЕС, следва да гарантират, че всички специалисти, които са в контакт с деца, са обучени за подходящо информиране на децата по отношение на съдържанието и формата, за обяснение на всички елементи от съдебното производство по съобразен с детето начин и за проверка на разбраното от децата. Такова обучение следва също така да даде възможност на децата да вземат информирани решения относно своето участие в съдебното производство.

Становище 31 на FRA

Държавите — членки на ЕС, следва да гарантират, че се организира обучение на национално равнище с предоставяне на равни възможности за участие на всички специалисти, с което ще се помогне да бъде избегнато неравно третиране на децата в зависимост от това къде живеят. Обучението следва да се допълва от надзор и мултидисциплинарен обмен на практики между специалистите. Това следва да върви ръка за ръка с предоставяне от ЕС на стимули за държавите членки да обучават специалистите и с насърчаване на обмена на обещаващи практики в държавите членки и между тях, както и с разработването на учебни модули на ЕС.

Мултидисциплинарно сътрудничество

Специалистите заявяват, че за да се осигури правосъдие, съобразено с интересите на детето, от решаващо значение за участващите различни специалисти е да съгласуват своите усилия и да си сътрудничат във всички съдебни фази. Когато специалистите си сътрудничат по делата, те преценяват, че децата са по-добре подготвени, информирани и подкрепяни, което означава, че участието на децата се улеснява и защитата им е по-добре осигурена.

Според респондентите липсват механизми за съгласуване между специалистите. Това води до забавяне на делата и до това, че практиките остават нехармонизирани. Общото впечатление е, че разработването на оперативни процедури може да подобри съгласуването. Във връзка с това специалистите дават положителна оценка на практики, като използването на екип от настойници във Финландия и Обединеното кралство; специализирани мултидисциплинарни медицински звена в Хърватия, Франция и Испания; и формални модели на мултидисциплинарно сътрудничество, като мюнхенския модел в Германия.

Отговорите на децата потвърждават препоръките на специалистите за насърчаване на съгласуването с оглед да се намалят негативните последици за децата, например повторни изслушвания и липса на процесуални гаранции и информация.

Становище 32 на FRA

Държавите — членки на ЕС, и когато е уместно, ЕС следва да гарантират, че професионалните сдружения и другите съответни участници насърчават институционалното сътрудничество и мултидисциплинарния подход. Стандартните оперативни процедури между специалистите следва също да бъдат насърчавани с оглед на засилване на сътрудничеството.

Налични ресурси

Специалистите многократно отбелязват, че предоставяните човешки и финансови ресурси са недостатъчни. Съдиите и социалните работници са силно натоварени и изпитват недостиг на персонал. Разпределението на ресурсите не отговаря на броя на делата, нито на нуждите на децата, участващи в съдебното производство. Дори в държави, чиито национални законодателни рамки се считат за стабилни, мерките за ограничения се разглеждат като потенциална заплаха за тяхното прилагане или за мерките в основата на съществуващите добри практики. Необходимостта от достатъчно ресурси — и недостигът на такива — се подчертава от малкия брой на децата, които посочват, че са получили подходящи за деца информационни материали или са били изслушани в места за изслушвания, съобразени с интересите на детето. Не трябва да се подценява значението на съобразеното с детето професионално поведение за осигуряване на съдебно производство, отговарящо на неговите интереси.

Становище 33 на FRA

Държавите — членки на ЕС, и когато е уместно, ЕС следва да гарантират, че има на разположение достатъчно ресурси за задоволяване на нуждите на децата при всички видове съдебни процедури по отношение както на съдържанието, така и на времевата рамка. Трябва да бъдат осигурени достатъчно човешки и финансови ресурси, така че местата за разпити да са оборудвани с функционираща технология за запис, указания и протоколи, както и да са изготвени и разпространени информационни материали, съобразени с интересите на детето. Свързаните с това разходи могат да бъдат намалени чрез регионален обмен на изготвените материали или многократно използване на местата за изслушване от различни субекти. Допълнителни финансови ресурси следва да се предоставят с оглед да се осигури достъп до услугите за подкрепа и да се насърчат обучението с мултидисциплинарен подход и съгласуването между специалистите.

Около 2,5 милиона деца участват всяка година в съдебно производство в целия Европейски съюз (ЕС), засегнати от развод на родителите или като жертви или свидетели на престъпления. Макар че ефективното им участие в това производство е жизненоважно за подобреното функциониране на правосъдието, третирането на децата в съдебните системи продължава да бъде причина за безпокойство. Агенцията на Европейския съюз за основните права (FRA) проучи до каква степен правата на детето на изслушване, информиране, закрила и недискриминация се зачитат на практика. Това включваше подробни анкети както със специалистите, така и с децата, участващи в съдебното производство. В първия доклад са представени гледните точки на специалистите. В настоящия доклад акцентът е поставен върху гледната точка на децата, изложени са техните мнения относно факторите, които спъват пълноценното им участие, и относно усилията, които могат да помогнат за преодоляване на тези пречки. Както и в първия доклад, в настоящия се подчертава, че предстои още много работа, за да стане правосъдието в целия ЕС наистина съобразено с интересите на детето.

Допълнителна информация:

За пълния текст на доклада „Child-friendly justice – Perspectives and experiences of children involved in judicial proceedings as victims, witnesses or parties in nine EU Member States“ (Правосъдие, съобразено с интересите на детето – гледните точки и опитът на децата, участващи в съдебното производство като жертви, свидетели или страни в девет държави – членки на ЕС) вижте: <http://fra.europa.eu/en/publication/2017/child-friendly-justice-childrens-view>

Сред други публикации на FRA в тази област са следните:

- FRA (2015 г.), „Правосъдие, съобразено с правата на детето – перспективи и опитът на работещите с деца при участието им в гражданското и наказателното съдебно производство в 10 държави – членки на ЕС“, Люксембург, Служба за публикации, <http://fra.europa.eu/en/publication/2015/child-friendly-justice-perspectives-and-experiences-professionals-childrens> и резюмето на доклада, http://fra.europa.eu/sites/default/files/fra-2015-child-friendly-justice-professionals-summary_bg.pdf (налично на 24 езика)
- FRA-ЕСПЧ (2016 г.), „Наръчник по европейско право в областта на правата на детето“, Люксембург, Служба за публикации, <http://fra.europa.eu/en/publication/2015/handbook-european-law-child-rights> (наличен на 22 езика)
- FRA (2015 г.), „Victims of crime in the EU: the extent and nature of support for victims“, Люксембург, Служба за публикации, <http://fra.europa.eu/en/publication/2014/victims-crime-eu-extent-and-nature-support-victims>
- FRA (2015 г.), „Violence against children with disabilities: legislation, policies and programmes in the EU“, Люксембург, Служба за публикации, <http://fra.europa.eu/en/publication/2015/children-disabilities-violence>, и съответното резюме „Насилието срещу деца с увреждания: законодателство, политики и програми в ЕС“, <http://fra.europa.eu/en/violence-children-disabilities-eu-summary>, (налично на 24 езика)
- FRA (2014 г.), „Настойничество над деца, лишени от родителски грижи – Наръчник за укрепване на системите за настойничество, за да отговарят на специфичните потребности на децата – жертви на трафик“, Люксембург, Служба за публикации, http://fra.europa.eu/sites/default/files/fra_uploads/fra-2014-guardianship-children-o_bg.pdf (наличен на 23 езика)
- FRA (2013 г.), „Child rights indicators in the field of family justice“, информационен документ, <http://fra.europa.eu/sites/default/files/child-friendly-justice-indicators-v1-o.pdf>

За преглед на дейностите на FRA в областта на правата на детето вижте: <http://fra.europa.eu/en/theme/rights-child>.

Служба за публикации

© Агенция на европейския съюз за основните права, 2017 г.
Снимка: © FRA

FRA – АГЕНЦИЯ НА ЕВРОПЕЙСКИЯ СЪЮЗ ЗА ОСНОВНИТЕ ПРАВА

Schwarzenbergplatz 11 – 1040 Виена – Австрия
Тел. +43 158030-0 – Факс +43 158030-699
fra.europa.eu – info@fra.europa.eu
[facebook.com/fundamentalrights](https://www.facebook.com/fundamentalrights)
[linkedin.com/company/eu-fundamental-rights-agency](https://www.linkedin.com/company/eu-fundamental-rights-agency)
twitter.com/EURightsAgency

Print: ISBN 978-92-9491-481-1, doi:10.2811/6047
PDF: ISBN 978-92-9491-468-2, doi:10.2811/364582